

KATEGORIE RADIALNE W POJĘCIACH POTOCZNYCH, SPOŁECZNYCH I PRAWNYCH

Wstęp

Nauki kognitywne, zgodnie ze swą nazwą, kładą szczególny nacisk na analizę ludzkiego systemu pojęciowego i związanych z nim procesów poznawczych. Jest tak w przypadku kognitywizmu pierwszej i drugiej generacji. Ten pierwszy znajduje swe odzwierciedlenie w językoznawstwie generatywnym (ang. *generative linguistics*), którego twórcą i głównym przedstawicielem jest Noam Chomsky. Druga ze wspomnianych form kognitywizmu przejawia się w językoznawstwie kognitywnym (ang. *cognitive linguistics*), którego głównymi przedstawicielami są George Lakoff, Mark Johnson, a także Ronald Langacker (Lakoff i Johnson 1999: 17-30).

Kategoryzacja jest jednym z podstawowych procesów poznawczych i, tym samym, ważnym zagadnieniem w obydwu wyżej wspomnianych wersjach kognitywizmu. Językoznawstwo kognitywne wskazuje, że dominujący od ponad dwóch tysięcy lat model opisu kategorii, który ma swe źródła w filozofii Arystotelesa (Lakoff 1987: 6, 180), ale dominował też w anglo-amerykańskiej filozofii analitycznej (Lakoff i Johnson 1999: 441-468), nie jest adekwatny dla opisu ludzkiego systemu pojęciowego (Lakoff 1987, Taylor 1989).

Model kategoryzacji oparty na pojęciu 'prototypu', powszechnie akceptowany przez kognitywizm drugiej generacji (Lakoff 1987, Lakoff i Johnson 1999), umożliwia pełniejszy opis pojęć o różnym stopniu złożoności i zakresie występowania. Analiza takich kategorii, jak *brat*, *małżeństwo* oraz *przestępstwo przeciwko mieniu*, pozwala jednoznacznie stwierdzić, że kategorie radialne, których podstawą jest pojęcie 'prototypu', występują w różnych, niepowiązanych ze sobą dziedzinach. Znajdujemy je w użyciach potocznych, ale także takich, które wymagają wysoce specjalistycznej wiedzy.

1. Pojęcia potoczne, społeczne i prawne

Pojęcia potoczne to takie, którymi posługuje się przeciętny użytkownik języka. Ich zrozumienie nie wymaga zazwyczaj wiedzy specjalistycznej, choć nie-

¹ Instytut Anglistyki, Uniwersytet Łódzki, Łódź, e-mail: kosecki@uni.lodz.pl

które ich aspekty mogą opierać się na takiej wiedzy. Przykładem może być pojęcie *brata*, które we wszystkich swych znaczeniach występuje w użyciu potocznym.

Z kolei, pojęcia społeczne odnoszą się do instytucji społecznych, często usankcjonowanych przez prawo. Również one w pewnym zakresie pojawiają się w użyciu potocznym, co wynika z faktu, że określone instytucje mają szeroki zasięg społeczny. Kategoria *małżeństwa* często pojawia się w użyciu potocznym, ale mniej konwencjonalne formy tej instytucji wymagają wiedzy bardziej specjalistycznej, często z zakresu prawa lub psychologii.

Pojęcia prawne są natomiast częścią określonego systemu prawnego, wyrażonego w aktach prawnych, np. kodeksach. W przeciwieństwie do dwóch wcześniej wspomnianych typów pojęć, w znacznej mierze opierają się na wiedzy specjalistycznej, choć funkcjonują także w potocznym użyciu. Dobry przykład stanowi tu kategoria *przestępstwa przeciwko mieniu*, która w potocznym użyciu funkcjonuje prawie wyłącznie jako pojęcie *kradzieży*.

2. Kategorie klasyczne i oparte na prototypie

Przedstawienie problemu kategoryzacji wymaga omówienia rozróżnienia pomiędzy kategoriami klasycznymi a kategoriami opartymi na pojęciach prototypowych. Stanowi ono podstawę dalszej analizy, gdyż kategorie radialne są jedną z form kategorii budowanych wokół prototypów.

Klasyczne ujęcie stwierdza, że wszystkie elementy danej kategorii muszą odznaczać się zespołem cech dla nich wspólnych. Cechy te mają być konieczne dla zdefiniowania danej kategorii i jednocześnie do tego wystarczające (ang. *necessary and sufficient properties*). Każda cecha ma więc charakter binarny. Albo można ją przypisać danemu elementowi, albo nie. Brak którejkolwiek z cech powoduje, że dany element automatycznie znajduje się poza kategorią. Wynika z tego, że kategorie mają precyzyjnie określone granice, a wszystkie ich elementy ten sam status. Taylor (1989: 22) przytacza za Arystotelesem (1933: 4.4.8, 4.4.14-15) definicję, która określa człowieka jako *dwunogie zwierzę* (ang. *two-footed animal*). Koniunkcja dwóch cech, a więc bycia zwierzęciem i posiadania dwóch nóg, jest konieczna i wystarczająca dla bycia człowiekiem; brak którejkolwiek z nich doprowadzi do tego, że dany okaz znajdzie się poza kategorią.

W ujęciu opartym na pojęciu prototypu, które funkcjonuje we współczesnym językoznawstwie kognitywnym, kategorie nie mają tak jednoznacznej i ścisłej struktury. Brak określonej cechy w przypadku danego elementu nie wyklucza go automatycznie z danej kategorii – będzie on raczej stanowił jej gorszy przykład (Rosch 1977, 1978).

Aby obydwa te ujęcia zilustrować, wystarczy posłużyć się prostym przykładem. W klasycznej definicji kategorii *ptak*, cechami koniecznymi i wystarczającymi są posiadanie skrzydeł, posiadanie upierzenia, zdolność do lotu. Dlatego

okaz taki jak *struś* musiałby znaleźć się poza kategorią, ponieważ brakowałoby mu ostateknie ze wspomnianych cech. Tymczasem *struś* z pewnością należy do kategorii *ptak*, choć nie jest jej najlepszym przykładem, czyli prototypem.

Rolę prototypu w kategoryzacji równie dobrze odzwierciedla przykład podany przez Lakoffa (1996: 9). W odpowiedzi na stwierdzenie 'Za oknem jest ptak', większość osób uznaje, że chodzi o wróbla, drozda, czy gołębia, nie zaś o strusia, sokoła, czy nawet kanarka. Jest tak dlatego, że w naszym kręgu kulturowym i geograficznym te właśnie ptaki najczęściej występują i są najbardziej typowymi i najlepszymi okazami wspomnianej kategorii.

Także eksperyment przeprowadzony przez Ripsa (1975) potwierdza rolę prototypu w procesach myślowych. Jego uczestnicy doszli do wniosku, że jeżeli w danym środowisku drozdy zapadłyby na określoną chorobę, to tym bardziej przydarzyłyby się to kaczkom. Odwrotna sytuacja raczej nie miałaby miejsca. Jest to przykład bardzo częstego rozumowania, w którym cechy okazów prototypowych rozciąga się na okazy nieprototypowe, ale nie odwrotnie (Lakoff 1987: 86).

Tak rozumiany prototyp, zwany typowym przypadkiem, jest tylko jednym, ale bardzo często występującym rodzajem prototypu. W literaturze kognitywnej wymienia się przypadki idealne, wzory, stereotypy społeczne, a także prototypy określone jako centralna kategoria, model lub przypadek w obrębie kategorii radialnej (Lakoff 1987: 85-87).

2.1. Kategorie radialne

Istotą kategorii radialnej jest to, że istnieje przypadek, model albo podkategoria centralna, a także liczne od tego centrum odstępstwa, będące jego wariantami. Odstępstwa te mogą 'promieniować' w różnych kierunkach – specjalnie używam tu terminu przenośnego 'promieniować', ponieważ kategoria radialna bierze swą nazwę od łacińskiego terminu 'radius', czyli promień geometryczny, a więc odcinek idący od ogniska elipsy lub koła do dowolnego punktu na jej krzywej (Zgólkowa 2001: 437).

Najczęściej cytowanym w literaturze kognitywnej (Lakoff 1987: 83-84; Taylor 1989: 86-87) przykładem jest kategoria radialna *matki* (ang. *mother*). Centrum kategorii i jednocześnie jej prototyp stanowi przypadek, w którym *matka* jest kobietą, która urodziła dziecko, jest dawcą części materiału genetycznego, jest prawnym opiekunem dziecka, a także żoną jego ojca, z którym przez długi czas pozostaje we wspólnym pożyciu. Inne przypadki, takie jak *matka adopcyjna* (ang. *adoptive mother*), *matka genetyczna* (ang. *genetic mother*), *matka biologiczna* (ang. *biological mother*), *matka zastępcza* (ang. *foster mother*), są odstępstwami od prototypu, czyli przykładami matek nieprototypowych. Odstępstwa te dotyczą różnych aspektów przypadku centralnego, czyli prototypowego. Pojęcie *matki adopcyjnej* podkreśla elementy prawnej opieki nad dzieckiem i jego wychowania.

Matka genetyczna jest tylko dostarczycielką genów. *Matka biologiczna* tylko urodziła dziecko. *Matka zastępcza* tylko sprawuje opiekę nad dzieckiem, którą finansuje państwo². Poniższy diagram przedstawia strukturę omawianej kategorii radialnej:

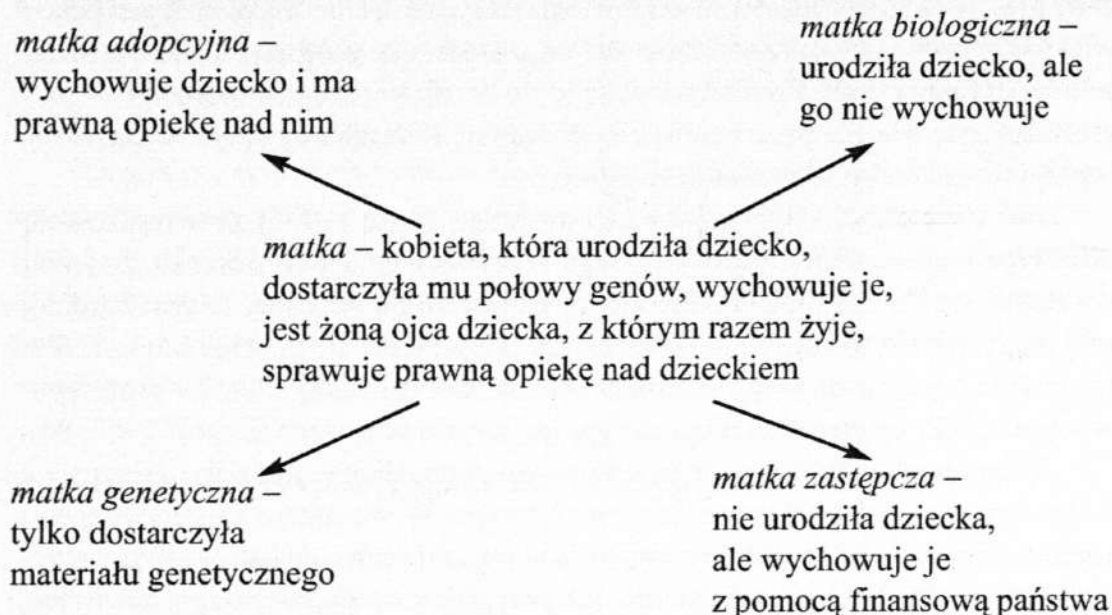

Diagram 1. Kategoria radialna pojęcia *matki*

3. Kategorie radialne w pojęciach potocznych

Powyżej przedstawione pojęcie *matki* jest tylko częściowo pojęciem potocznym. Zrozumienie jego struktury może wymagać określonej wiedzy specjalistycznej, zwłaszcza o charakterze medycznym czy prawnym.

Podobną analizę można jednak przeprowadzić także w stosunku do pojęcia, które na tego typu wiedzy z pewnością się nie opiera. Jest nim pojęcie *brata*. Centrum kategorii radialnej stanowi tu przypadek, w którym *brat* to mężczyzna mający tych samych rodziców, co inna osoba, bliski tej osobie ze względu na wspólne przeżycia, odznaczający się bliskością przekonań, a także zasługujący na pomoc i życzliwość (Zgólkowa 1995: 225-227). Słowem *brat* możemy jednak nazywać kogoś bliskiego nam tylko ze względu na wspólne doświadczenia – np. w wyrażeniach ‘bracia górnicy’, ‘brat po piórze’, ‘bracia żołnierze’, ‘bractwo kupieckie’, ‘bractwo kurkowe’ itd. Podobnie jest z angielskim wyrażeniem ‘brothers-in-arms’, które na język polski tłumaczy się jako ‘towarzysze broni’ – jest tu mowa o bra-

² Zarówno Lakoff (1987: 83-84), jak i Kalisz (2001: 51-52) podają więcej przypadków nieprototypowych w obrębie tej kategorii radialnej.

terstwie broni. Taki sam sens ma tytuł znanego serialu wojennego Stevena Spielberga *Kompania braci* (ang. *The Company of Brothers*). Ta podkategoria uwypukla więc tylko jeden z elementów przypadku centralnego. Wyrażenia takie, jak ‘bracia w Chrystusie’, ‘bracia zakonni’, ‘bracia polscy’ itd. odnoszą się natomiast do ludzi mających te same przekonania – mamy tu więc do czynienia z kolejną podkategorią³. Jeszcze inną podkategorię odzwierciedlają takie wyrażenia, jak ‘inni ludzie to nasi bracia’, ‘mój bracie’, ‘człowiek człowiekowi nigdy nie będzie bratem – zbyt wiele w nas egoizmu’, czy nawet motyw IX Symfonii Beethovena – ‘wszyscy ludzie są braćmi’. W tym przypadku najważniejszy jest element pomocy i życzliwości. Wreszcie, istnieje także podkategoria, w obrębie której wyrażenia eksponują przede wszystkim element posiadania wspólnych rodziców, choć czynią to w różnym stopniu, np. ‘bracia syjamscy’, ‘brat przyrodni’, czy nawet ‘brat mleczny’⁴. Powyższe relacje można przedstawić w formie następującego diagramu:

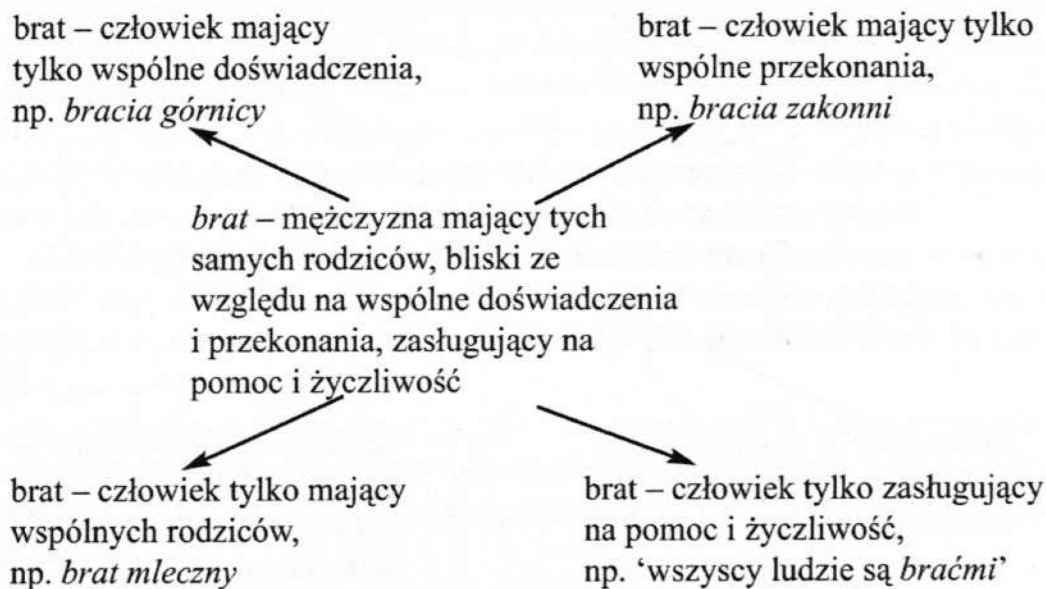

Diagram 2. Kategoria radialna pojęcia brata

4. Kategorie radialne w pojęciach społecznych

Także kategorie instytucji społecznych często mają strukturę radialną. Bardzo dobrym przykładem jest tu pojęcie *małżeństwa*. Przyjmuje się powszechnie, że odnosi się ono do związku kobiety i mężczyzny, istniejącego na poziomie uczu-

³ Również wspólnota doświadczeń nie jest w tym przypadku wykluczona.

⁴ Wszystkie polskie przykłady wyrażen związanych z pojęciem *brata* podaję za Zgólkową (1995: 225-226).

ciowym, prawnie sformalizowanego, którego celem jest ustanowienie rodziny, utrzymywanie kontaktów seksualnych oraz wzajemne wspieranie się i realizacja wspólnych celów życiowych (Goldenson i Anderson 1994: 147). *Małżeństwo z rozsądku* jako podkategoria podkreśla przede wszystkim potrzebę wzajemnego wsparcia, a wyklucza aspekt emocjonalny. *Białe małżeństwo*, czyli takie, w którym nie dochodzi do kontaktów płciowych między małżonkami, wyklucza element pożycia małżeńskiego (Zgółkowska 1999: 195). *Małżeństwo symbiotyczne* podkreśla z kolei siłę związku uczuciowego między partnerami i ich współzależność. *Małżeństwo synergiczne* akcentuje zaś współpracę małżonków w osiąganiu wspólnych celów. Te cztery typy *małżeństwa* są wariantami centralnej podkategorii. Nie są to, naturalnie, wszystkie istniejące formy małżeństwa, ale w zupełności wystarczają do przedstawienia radialnej struktury omawianej kategorii. Można to zilustrować w formie następującego diagramu:

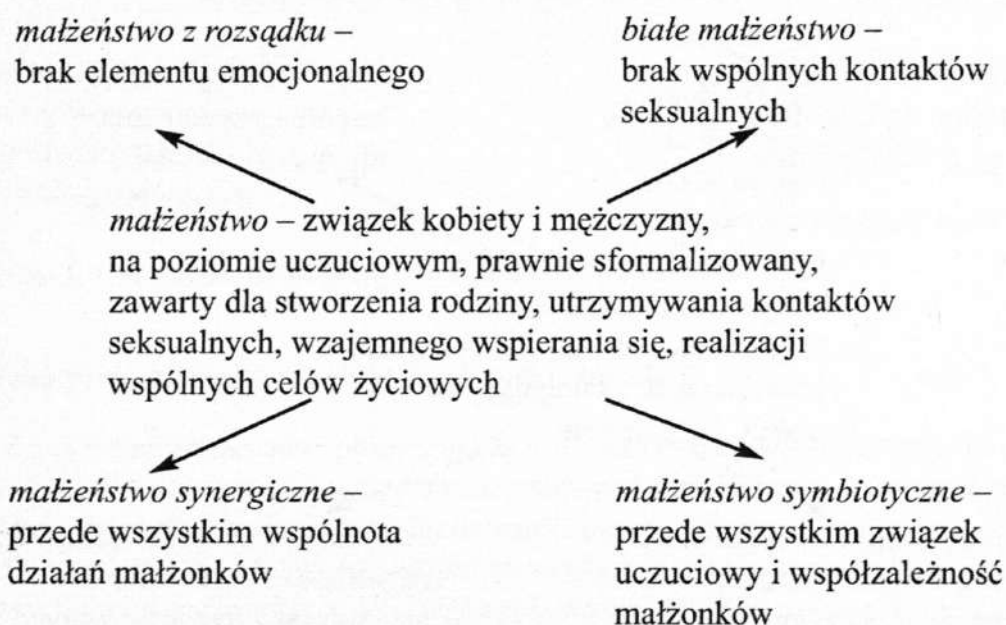

Diagram 3. Kategoria radialna pojęcia *małżeństwa*

5. Kategorie radialne w pojęciach prawnych

Kategorie takie często leżą także u podstaw pojęć prawnych. Są to pojęcia specjalistyczne, a charakter taki można, przynajmniej częściowo, przypisać analizowanym już pojęciom *matki* i *małżeństwa*. Podstawą analizy będzie kategoria prawna *przestępstwa przeciwko mieniu* w nowym *Kodeksie karnym* (1997)⁵.

⁵ Elementy przestępstwa *kradzieży* przedstawiam także za Gardockim (1998: 297-309).

Przestępstwo to ma ostre granice w tym sensie, że bez problemu można je odróżnić na przykład od *przestępstw przeciwko wolności, środowisku naturalnemu, czy też przeciwko czci*. Kalisz (2001: 75-76) twierdzi, że również *kategoria orzeczenia winy w sądzie* ma cechy bardziej 'konieczne', ale nawet w takim przypadku można mówić o 'stopniu winy oskarżonego'. Odnosząc się do Lakoffa (1982, 1987), autor wskazuje, że obecność wspomnianych cech, które typowe są dla kategorii klasycznych, nie wyklucza istnienia efektów prototypowych w obrębie kategorii, nawet jeśli mają one w takim przypadku status wtórnej stopniowości (ang. *secondary gradience*).

W *Kodeksie karnym* (1997) można wyróżnić następujące formy *przestępstwa przeciwko mieniu* (§ 278-295): *kradzież zwykła, kradzież używania, kradzież z włamaniem, kradzież rozbójnicza, kradzież leśna*. W tych przypadkach, w nazwie przestępstwa występuje termin *kradzież*. Oprócz tego, istnieją jeszcze przypadki zabioru mienia, które traktowane są jak *kradzież*, choć termin ten nie występuje w ich kodeksowych nazwach, ale często stosowany jest przez prawników. Chodzi tu o *uzyskanie programu komputerowego bez zgody osoby uprawnionej (kradzież programu komputerowego), nadużycie telefonu (kradzież impulsów telefonicznych)*. Inaczej traktuje się *przywłaszczenie i sprzeniewierzenie*. Do omawianej kategorii należą także takie przestępstwa, jak *rozbój, wymuszenie rozbójnicze, oszustwo, niszczenie lub uszkodzenie mienia, porwanie pojazdu, a także paserstwo*.

Ostatnia grupa przestępstw nie będzie brana pod uwagę w poniższej analizie – przede wszystkim ze względu na zawilgość opisu. Jednak uwzględnione formy *przestępstwa przeciwko mieniu* w pełni odzwierciedlają radialny charakter omawianej kategorii.

Jej centrum stanowi *kradzież zwykła* – jest to najbardziej pospolity typ *przestępstwa przeciwko mieniu*, wymieniony w *Kodeksie* na pierwszym miejscu wśród wszystkich innych jego form. Można ją scharakteryzować za pomocą następującego zbioru cech:

- następuje zabór rzeczy
- rzecz stanowi cudzą własność
- rzecz jest ruchoma
- rzecz jest materialna i wyodrębniona z przyrody (także pieniądz, dokument uprawniający do uzyskania sumy pieniężnej, odsetek, kapitału itd., karta płatnicza, energia)
- rzecz przedstawia określoną wartość ekonomiczną
- sprawca działa umyślnie
- zabór rzeczy następuje wbrew woli osoby poszkodowanej
- sprawca działa w celu przywłaszczenia rzeczy, czyli włączenia jej do swego majątku, a nie krótkotrwałego używania
- sprawca działa w celu osiągnięcia korzyści majątkowej.

Wszystkie wspomniane cechy powinny wystąpić łącznie.

Najprostsze odstępstwa od centrum kategorii nie są duże. Obejmują one dwa przypadki. Po pierwsze wartość skradzionego przedmiotu może być niska. Po drugie sprawca może skraść żywność lub lekarstwa, na których nabycie nie ma środków. W pierwszym przypadku odstępstwo dotyczy elementu wartości ekonomicznej przedmiotu kradzieży; w drugim pojawia się element specyficznego charakteru skradzionej rzeczy. Chodzi tu także o to, do jakich celów skradziona rzecz zostanie wykorzystana, a więc motywacja i umyślne działanie sprawcy będą inne niż w przypadku centralnym.

Podobnym odstępstwem jest zabór cudzych rzeczy, takich jak na przykład pamiątki lub fotografie. Element wartości ekonomicznej rzeczy najczęściej w ogóle tu nie występuje.

W tzw. *kradzieży używania* (łac. *furtum usus*) różnica dotyczy celu działania sprawcy. Odpada tu element zaboru rzeczy w celu jej włączenia do jego majątku – chodzi tylko o krótkotrwałe użycie przedmiotu.

Kolejnym odstępstwem jest *kradzież z włamaniem*. Sprawca musi tu pokonać fizyczną przeszkodę, która umożliwi mu zabór przedmiotu. W stosunku do centrum kategorii pojawia się więc dodatkowy element działania sprawcy.

Również *kradzież rozbójnicza* zawiera element dodatkowy w porównaniu z podkategorią centralną. Jest nią użycie przemocy lub groźby po dokonaniu zaboru rzeczy, które mają umożliwić sprawcy utrzymanie się w jej posiadaniu.

W kolejnym przypadku, czyli *kradzieży leśnej*, odstępstwo od podkategorii centralnej najczęściej dotyczy charakteru przedmiotu kradzieży. Gdy wiąże się z odłączeniem (wyrąbaniem lub wykopaniem) drzew od podłoża, przedmiot kradzieży staje się ruchomym dopiero w wyniku takiego działania. Dodatkowym odstępstwem jest więc fakt, że sprawca przestępstwa sam stwarza jeden z podstawowych warunków do zaistnienia kradzieży w ogóle.

Innymi odstępstwami od centrum kategorii są *uzyskanie programu komputerowego bez zgody osoby uprawnionej* oraz *nadużycie telefonu*. Podstawową różnicę stanowi tu rodzaj rzeczy podlegających zaborowi, które nie są dobrymi przykładami rzeczy ruchomych i wyodrębnionych z przyrody.

Jeszcze inne różnice występują w dwóch ostatnich przestępstwach, czyli w *przywłaszczeniu* i *sprzeniewierzeniu*. W pierwszym przypadku nie występuje bardzo ważny element zaboru rzeczy, ponieważ ona już znajduje się we władaniu sprawcy, np. została mu wypożyczona lub ktoś doręczył mu ją przez pomyłkę. W *sprzeniewierzeniu* również nie ma zaboru rzeczy, a dochodzi jeszcze do nadużycia zaufania, które okazano sprawcy, powierzając mu rzecz na przechowanie lub w komis. W stosunku do centrum kategorii znika jeden element, ale na jego miejsce pojawia się nowy.

Wszystkie powyższe aspekty omawianej kategorii można przedstawić w formie diagramu 4:

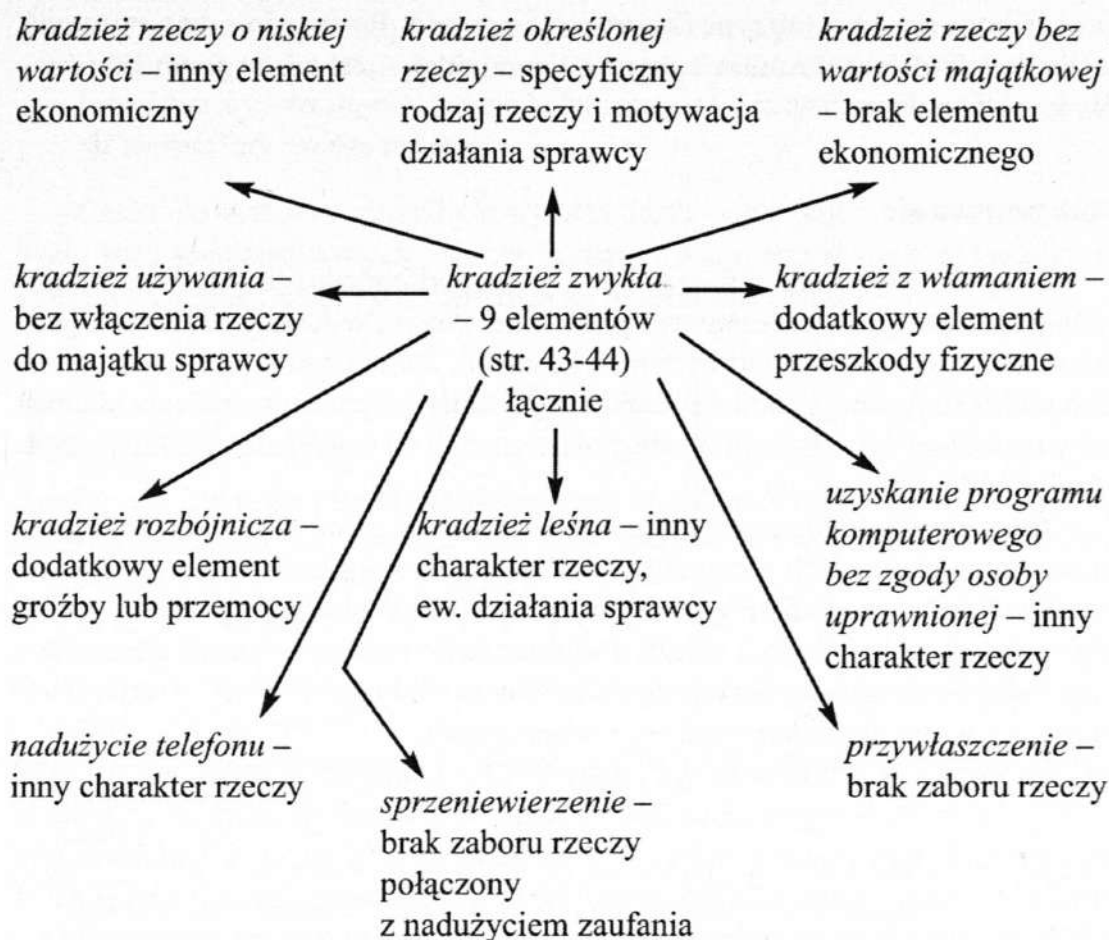

Diagram 4. Kategoria radialna pojęcia przestępstwa przeciwko mieniu

Z powyższego widać więc, że kategoria radialna przestępstwa przeciwko mieniu jest bardzo skomplikowana – nawet w swej nieco uproszczonej postaci, w jakiej została tu przedstawiona.

Odstępstwa od podkategorii centralnej mogą iść w wielu innych kierunkach. Można, na przykład, wyobrazić sobie *kradzież leśną* o drobnej wartości. W tym przypadku różnice dotyczą charakteru przedmiotu kradzieży i jego wartości ekonomicznej, ewentualnie także sposobu działania sprawcy. Innym odstępstwem mogłoby być *przywłaszczenie* rzeczy, które nie mają wartości ekonomicznej. Jeszcze innym przypadkiem może być *kradzież z włamaniem*, ale przedmiotu o niskiej wartości. Tu różnice dotyczą sposobu działania sprawcy oraz wartości ekonomicznej skradzionego przedmiotu. Łatwo podać kolejne przykłady podobnych odstępstw.

Warto zwrócić uwagę na kierunki, w których omówione odstępstwa odchodzą od centrum kategorii. Po pierwsze mogą one wiązać się z występowaniem pewnej cechy w stopniu niższym niż przeciętny, np. *kradzież rzeczy o małej wartości ekonomicznej*. Po drugie mogą wiązać się z brakiem określonego elementu w ogóle, np. wartości przy *kradzieży rzeczy bez wartości ekonomicznej* lub bra-

kiem zaboru rzeczy w przypadku *przywłaszczenia*. Po trzecie mogą wystąpić cechy dodatkowe w stosunku do sytuacji centralnej – jest tak w przypadku *kradzieży z włamaniem*.

Podsumowanie

Wszystkie wyżej omówione przykłady kategorii radialnych, a zwłaszcza specjalistyczna kategoria *przestępstwa przeciwko mieniu*, wskazują na dużą niejednorodność i złożoność struktury takich kategorii. Żadnej z nich nie da się opisać za pomocą statycznego modelu klasycznego, który opiera się na pojęciu alternatywy rozłącznej i postuluje przynależność elementu do danej kategorii lub jej brak (Taylor 1989: 23).

Znacznie lepszym rozwiązaniem jest więc opis pojęć za pomocą kategorii prototypowych, których elementy posiadają różne stopnie reprezentatywności. W takim ujęciu, *matka biologiczna* nie jest być może dobrym przykładem *matki*, ale z pewnością do kategorii należy. Podobnie, *kradzież używania* nie stanowi dobrego przykładu *przestępstwa przeciwko mieniu*, czy nawet samej kradzieży, ale mieści się w granicach kategorii tego przestępstwa.

Na koniec warto przytoczyć znany cytat z *Dociekań filozoficznych* (1972 [1953]) Ludwika Wittgensteina, który opisuje sens kategorii opartych na pojęciu prototypu. W tym zakresie dzieło Wittgensteina legło u podstaw kognitywizmu drugiej generacji, jedną z form którego jest językoznawstwo kognitywne (Lakoff 1987). Wspomniany cytat dotyczy pojęcia *gry* i brzmi w następujący sposób:

66. Przypatrz się np. kiedyś temu, co nazywamy 'grami'. Chodzi mi tu o gry typu szachów, gry w karty, w piłkę, gry sportowe itd. Co jest im wszystkim wspólne? – Nie mów: 'Muszą mieć coś wspólnego, bo inaczej nie nazywałyby się 'grami'' – tylko patrz, czy mają coś wspólnego. Gdy im się bowiem przypatrzysz, to nie dojrzyś wprawdzie niczego, co byłoby *wszystkim* wspólne, dojrzyś natomiast podobieństwa, pokrewieństwa – i to cały ich szereg. A więc jak się rzekło: nie myśl, lecz patrz! – Spójrz np. na gry typu szachów z ich rozmaitymi pokrewieństwami. Przejdź następnie do gier w karty: znajdziesz tu wiele odpowiedników tamtej klasy, ale też wiele rysów wspólnych znika, a pojawiają się inne. Gdy przechodzimy teraz do gier w piłkę, to niektóre cechy wspólne się zachowują, a wiele z nich się zatracza. – Czy każda z tych gier jest 'rozrywką'? Porównaj szachy z młynkiem. A może wszędzie istnieje wygrana i przegrana albo współzawodnictwo graczy? Przypomnij sobie pasjanse. W grach w piłkę istnieje wygrana i przegrana; gdy jednak dziecko rzuca piłkę o ścianę i znowu ją chwyta, to rysu tego już nie ma. Zobacz jaką rolę grają sprawność i szczęście. I jak różna jest sprawność w szachach i sprawność w tenisie. Pomyśl dalej o grach typu korowodów tanecznych: jest tu element rozrywki, ale ileż to innych rysów charakterystycznych zniknęło! W ten oto sposób moglibyśmy przejść jeszcze przez wiele innych grup gier, obserwując pojawianie się i znikanie podobieństw. A wynik tych rozważań brzmi: Widzimy skomplikowaną siatkę zachodzących na siebie i krzyżujących się podobieństw; podobieństw w skali dużej i małej.

67. Podobieństw tych nie potrafię scharakteryzować lepiej niż jako 'podobieństwa rodzinne', gdyż tak właśnie splatają się i krzyżują rozmaite podobieństwa członków jednej rodziny: wzrost, rysy twarzy, kolor oczu, chód, temperament itd., itd. – Będę też mówić: 'gry' tworzą rodzinę.

Celem powyższej analizy było wykazanie, że wiele pojęć, zarówno potocznych, jak i specjalistycznych, tworzy 'rodziny'. Mają one w wielu przypadkach strukturę kategorii radialnych, opartych na pojęciu prototypu.

BIBLIOGRAFIA

- Aitchison, J. 1998. Bad Birds and Better Birds: Prototype Theories. W: V. P. Clarke, P. A. Eschholz i A. F. Rosa (red.). 1998. *Language: Readings in Language and Culture*. Bedford: St. Martin's, 225-239.
- Aristotle. 1933. *Metaphysics*. Tł. H. Tredennick. Londyn: Heinemann.
- Gardocki, L. 1998. *Prawo karne*. Warszawa: C. H. Beck.
- Goldenson, R. i K. Anderson. 1994. *The Wordsworth Dictionary of Sex*. Ware, Hertfordshire, UK: Wordsworth.
- Kalisz, R. 2001. *Językoznawstwo kognitywne w świetle językoznawstwa funkcjonalnego*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kodeks karny*. 1997. Sopot: Lex.
- Lakoff, G. 1982. *Categories: An Essay in Cognitive Linguistics*. Linguistics Department and Cognitive Science Program. Uniwersytet Kalifornijski w Berkeley.
- Lakoff, G. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. 1996. *Moral Politics: What Conservatives Know That Liberals Don't*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. i M. Johnson. 1999. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Nowy Jork: Basic Books.
- Rips, L. J. 1975. Inductive judgements about natural categories. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 14, 665-681.
- Rosch, E. 1977. Human Categorization. W: N. Warren (red.). *Studies in Cross-Cultural Psychology*. Londyn: Academic Press, 1-49.
- Rosch, E. 1978. Principles of Categorization. W: E. Rosch i B. B. Lloyd (red.). *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 27-48.
- Taylor, J. 1989. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Wittgenstein, L. 1972 [1953]. *Dociekania filozoficzne*. Tł. B. Wolniewicz. Warszawa: Wydawca nieznany.
- Zgółkowa, H. (red.). 1995. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Tom 5. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Zgółkowa, H. (red.). 1999. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Tom 20. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- Zgółkowa, H. (red.). 2001. *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. Tom 32. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.

ABSTRACT

The paper analyses the structure of selected everyday, social, and expert concepts, such as, respectively, *brother*, *marriage*, and *crime against property*. Some of those concepts are based on the knowledge accessible to an average language user. Others are expert concepts – they are based on specialist knowledge, have a complex structure, and require detailed description. They are all instances of radial categories, which involve a central or a prototypical case and a number of non-prototypical cases diverging from the centre in different directions. This form of categorization is very common in language – it underlies concepts related to diverse areas of experience, such as family, social institutions, and the law.